

NR 55/2014

Z dziejów Torunia *Biuletyn szkoleniowy*

ODDZIAŁ Przewodnicki PTTK Koło i Klub Przewodnika w Toruniu

Stacja pomp - Stare Bielany

Krótką historią toruńskich wodociągów

Pierwsze ujęcie wody dla Starego Miasta Torunia zlokalizowane było w fosie, przy Bramie Starotoruńskiej i pochodziło z poł. XIII wieku. Wodę rozprowadzano dębowymi rurami o przekroju czworokątnym (21 x 26 cm) z rowkiem (ok. 10 x 12 cm) przykrytym sosnową deską. Całość uszczelniano dziegciem. Poszczególne odcinki łączono na styk (metoda na zacięcie) i uszczelniano mieszaniną dziegciu i gliny. Rurę wydobytą na Rynku Staromiejskim wydatowano dendrochronologicznie na lata 1342-43. Woda dostarczana była do studni w ciągu ulic: Kopernika, Rabińskiej, Ducha Świętego i Rynku Staromiejskiego (pierzewa południowa).

W XVII wieku, wraz ze wzrostem ilości mieszkańców miasta, wodociąg z ujęcia przy Bramie Starotoruńskiej przestał być wystarczający, toteż rada miejska zainteresowała się stawami w okolicy folwarku bielańskiego, należącego wówczas do Thomasa Behra (a od 1683 do Daniela Christopha Janitzena). Wiadomo, że w 1543 rurmistrz Jakub wybudował nowe ujęcie wody doprowadzając ją do studni przy Ratuszu i Kościele św. Janów (pierwsze zapiski o ujęciach poza murami miasta pochodzą z 1479 roku, ale nie ma pewności, że wodę dostarczano z Bielany). Wodę na Bielanach pobierano z kilku zbiorników powierzchniowych (dziś to okolice ulic Iwaszkiewicza, Hugona Morycińskiego, Borowiackiej, Boboli). Łączniki doprowadzały wodę do dwóch rur

Rury drewniane – XVIII w Katedry).

magistralnych wykonanych z drążonych pni sosnowych długości około 5 metrów, średnicy ok. 40 cm i otworze wewnętrznym 8-12 cm. Rury łączono za pomocą metalowych kołnierzy nakładanych na obrobione ich końce. Same rury układano na drewnianych palach o długości 1,8 m, oddalonych od siebie o 1-1,5 m (prawdopodobnie na palach mocowano końce rur – pale odkopali i wyciągnęli robotnicy układający w 1988 roku kolektor ściekowy, bez udokumentowania położenia rur i pali w gruncie). Rury wchodziły w obszar staromiejski przez most w Barbakanie Chełmińskim. Po rozbudowie magistrali studnie miejskie zamieniono na źródła (Ratusz przy przegierzu, zachodni parkan

Po oblężeniach miasta w 1655-58 i 1703 (zniszczone przedpole Fortyfikacji bastionowych) wodociąg z Bielany był niedrożny. W celu przywrócenia dostaw wody do miasta, uruchomiono dodatkowe ujęcie wody (pobierana z rowu melioracyjnego – brudna i śmierdząca) z Mokrego. Prawdopodobną lokalizacją ujęcia są okolice ulic Bartosza Głowackiego i Rejtana. Woda z tego ujęcia była dostarczana do źródeł Szeroka/Szczytna i we wschodnim parkanie Katedry. Wejście rurociągu do miasta poprowadzono równoległe do wodociągu z Bielany, przez pozostałości Barbakanu Chełmińskiego i Bramę Chełmińską. Po naprawie wodociągu bielańskiego pracowały jednocześnie oba ujęcia (Bielany i Mokre). Od roku 1826 drewniane rury wodociągowe stopniowo zamieniane są przez żeliwne.

Nowoczesne ujęcie wody dla miasta

W 1868 roku, miejski radca budowlany Henoch przygotowuje plan rozbudowy sieci wodociągowej Torunia. Jednakże projekt nie zyskuje aprobaty ze względu na brak perspektywicznego spojrzenia na

rozwijające się miasto. Dopiero pod koniec lat 80. XIX w., udaje się (po znalezieniu podziemnych źródeł wody w okolicach fortów V i VII) przygotować projekt zdatny do realizacji – jednakże potrzebna jest zgoda Urzędu Fortyfikacyjnego.

Cmentarz rodziny Elsner

murarskie – Soppart z Torunia, prace budowlane wysokościowe – Ulmer i Kahn z Torunia, prace blacharskie A. Glogau z Torunia, prace stolarskie – A. C. Schultz z Torunia, dostawa cegły – E. Gude, dostawy elementów metalowych i prefabrykowanych – Born i Schütze, konstrukcja dachu – R. Tilk z Torunia), jedynie wyposażenie techniczne maszynowni wraz z maszyną parową sprowadzono spoza Torunia – Maschinenfabrik A. Horstmann ze Starogardu Gdańskiego. Zaprojektowany przez Metzgera system dostarczania wody umożliwiał bezpośrednio

Widok teraźniejszy

W październiku 1892 r. Rada Miejska Torunia zatwierdziła projekt budowy sieci wodociągowej i kanalizacyjnej oraz wodociągowej stacji pomp na przedmieściu Bielany. Stację ulokowano częściowo na terenie, należącego do rodziny Elsner, cmentarza bielańskiego, w części zaś na terenie tutejszego folwarku. Wykonaniem projektu technicznego stacji zajął się inż. Heinrich Metzger. Projekt architektoniczny powierzono Radcy Budowlanemu Miasta Torunia, architektowi Rudolfowi Schmidtowi. Nadzór techniczny nad inwestycją objął inż. Richter. Jeszcze w 1892 r. przystąpiono do prac budowlanych. Dostawę materiałów i budowę, w przeważającej części, prowadzono siłami miejscowymi (prace ziemne i

Pocztówka z 1902 r

pompowanie wody do sieci, bądź pośrednio, po wstępnym jej zmagazynowaniu w dwóch zbiornikach podziemnych i w zbiorniku w wieży. Wodę pompowano dwiema pompami tłokowymi o wydajności 150 m³/h, napędzanymi maszyną parową (zachowano zapas miejsca na montaż trzeciej pompy). Wodę dostarczano rurociągiem lewarowym z dwóch ujęć: „Barbarka” – międzypole Fortów VI i VII, oraz „Fort Chodkiewicza” – zapole fortu VI (potem rurociąg przedłużono do zapola Fortu V). Prace budowlane zakończono w 1894 r. Zespołem stacji, określanej obecnie jako „Stare Bielany”, zajęto prostokątny teren przy dzisiejszej ul. Św. Józefa, zabudowując

go w części północnej, stojącymi do dnia dzisiejszego neogotyckimi budynkami z czerwonej cegły. Po uruchomieniu nowej stacji pomp długość sieci wodociągowej Torunia wynosiła około 60 km.

Charakterystyka kompleksu „Stare Bielany”

Na obszarze stacji pomp znajdowała się studnia zbiorcza (czerpnia dla pomp), wieża ciśnień, hala maszyn z kotłownią, dom mieszkalny wraz z budynkiem gospodarczym, warsztat, dwa podziemne zbiorniki wody o pojemności 400 m³ z budynkiem komory zasuw oraz park. Budynek mieszkalny to także wodomierzownia – stanowisko do legalizacji wodomierzy. Na parterze znajdowały się biura administracji ujęcia, natomiast na piętrze mieszkali szefowie wodociągów (dziś gmach jest opuszczony i zdewastowany). Budynek gospodarczy znajdujący się przy domu mieszkalnym, służył do trzymania żywego inwentarza. Na jego poddaszu trzymano zapas paszy,

Studnia zbiorcza

dostarczany tam przez duże otwory umieszczone w ścianach z trzech stron budynku. Kotłownia zlokalizowana bezpośrednio przy maszynowni przygotowywała parę dla dwóch silników napędzających pompy. Pierwotnie komin kotłowni był wyższy i prawie dorównywał wysokości wieży. Zakończony był charakterystycznym zwieńczeniem, które zostało rozebrane po II wojnie światowej. Remont kominu przeprowadzono na przełomie lat 80. i 90. XX wieku, częściowo demontując, a następnie ponownie wznosząc jego górną część. Wyposażono go wtedy również w obręczę zapobiegającą pękaniu. Przez bramę wjazdową biegła bocznicą kolejowa służąca do transportu węgla. Za pomocą pary zasilane było także centralne ogrzewanie w wodociągach. Wewnątrz wieży ciśnieniomierz, postawionej na betonowym bloku grubości 1 metra, znajduje się stalowy zbiornik o pojemności 400 m³. Znajdująca się w nim woda zasilala miejską sieć wodociągową w nocy, wytwarzając zarazem odpowiednie ciśnienie w tej sieci. Nad drzwiami wejściowymi umieszczono wodowskaz pokazujący poziom wody w zbiorniku na wieży. Na szczycie znajdowało się stanowisko obserwacyjne będące częścią infrastruktury Twierdzy Toruń – wymóg Urzędu Fortyfikacyjnego. Obserwator

Zbiornik wieżowy

wchodził tam po kręconych metalowych schodach umieszczonych nad zbiornikiem i miał do dyspozycji cztery duże okna wychodzące na cztery strony świata. Do pomieszczenia z małymi okienkami na samej górze prowadziła

drabina.

Po obu stronach budynku komory zasuw ustawiono małe wieżyczki służące do wskazywania poziomu wody w podziemnych zbiornikach umieszczonych na terenie ograniczonym ceglany murkiem. W mniejszej wieżyczce zamocowano mechanizm pływaka unoszącego się na powierzchni wody w zbiorniku, w większej zaś pionową tablicę z podziałką, po której w górę i w dół poruszała się wskazówka informująca o poziomie wody. Była ona połączona z pływakiem za pomocą stalowej linki. W parterowym budynku, pomiędzy wieżyczkami wodowskazów, znajdowała się komora zasuw. Za ich pomocą regulowano ilość wody w każdym z podziemnych zbiorników (obecnie przywrócono oryginalny wygląd dachu komory zasuw poprzez budowę wieżyczki z zegarem). Dziś w budynku hali maszyn znajdują się cztery pompy wirowe, podwyższające ciśnienie w miejskiej sieci wodociągowej (woda dostarczana jest z ujęć Lubicz i Mała Nieszawka). Jest tam również napędzana ręcznie suwnica służąca niegdyś do przenoszenia ciężkich elementów pomp i silników parowych. Za wieżą ciśnieniomierz

Staw - rezerwuuar dla silników parowych

Gdańskim Laura Elsner. Również w parku znajduje się kolejny podziemny zbiornik będący rezerwuarem wody wykorzystywanym w czasie zwiększonego zużycia w sieci miejskiej.

W 1954 r. zaniechano używania pomp tłokowych i maszyny parowej, zastępując je pompami wirowymi napędzаныmi elektrycznie (silniki 64 kW). Nieczynna maszyna parowa przetrwała do lat siedemdziesiątych XX w., kiedy to została zdemontowana i zełomowana. Jeszcze później zaprzestano wykorzystywania zbiornika w wieży. W latach dziewięćdziesiątych

wykopano staw, z którego pochodziła woda potrzebna do uzyskania pary napędzającej pompy i do którego zlewano nadmiar wody z przepełnionego zbiornika w wieży. Jego obecna powierzchnia jest mniej więcej o połowę mniejsza niż w momencie wybudowania stacji pomp – został zasypany pod koniec lat 80. XX w., zwalniając miejsce pod zbudowany wówczas budynek warsztatowo-biurowy. Wtedy też odtworzono fontannę na środku stawu i obłożono całość kostką granitową.

W parku, wchodzącym w skład stacji wodociągów, znajduje się cmentarz rodziny Elsner założony w 1811 roku. Do roku 1873 pochowano na nim łącznie 26 osób – ostatnią była zmarła w Starogardzie

Nowoczesne pompy wirowe

XX w. wieża pozostawała nieużytkowana. W roku 1993 zbiornik wypiąskowano i odmalowano.

Komora zasuw i Hala maszyn

II kondygnacja wieży

Najniższa kondygnacja wieży

Hala maszyn

Z początkiem XXI stulecia podjęto prace remontowe i konserwatorskie historycznych budynków stacji. Remontom poddane zostały elewacje i wnętrza maszynowni oraz wieży. Na czterech kondygnacjach ponad 30-metrowej wieży ciśnień oraz w stylowej hali maszyn zorganizowano wystawę "Inżynieria Komunalna Torunia, historia i teraźniejszość", poświęconą historii wodociągów toruńskich i zagadnieniom techniki i infrastruktury wodno-kanalizacyjnej miasta Torunia. Pozwala ona prześledzić ewolucję technik komunalnych od początków dziejów Torunia do czasów nam współczesnych.

Autor: Adam Kowalkowski

Literatura:

- Kola R., Koltewski L., Drewniane wodociągi Torunia, Toruń 2003
- Kucharzewska J., Architektura i Urbanistyka Torunia w latach 1871-1920, Warszawa 2004
- <http://otoruniu.net/wodociagi-raz-jeszcze/> stan z 26 czerwca 2014
- zdjęcia: ze zbiorów własnych autora

Wodowskaz na wieży ciśnień